
Tutkiva journalismi — harvinainen ilmiö suomalaisessa joukkotiedotuksessa

Heikki Kuutti

Tutkiva journalismi (investigative reporting, investigative journalism) on varsin harvinainen ilmiö suomalaisessa joukkotiedotuksessa verrattuna esimerkiksi tilanteeseen Yhdysvalloissa. Kun siellä lähes jokaisessa välineessä on ainakin osalla toimitusta mahdollisuus paneutua pitempikestoisiin asioiden penkomisiin, Suomessa toimitustyötä ohjailee voimakkaasti päiväkohtainen pinta uutisointi, joka ei anna mahdollisuuksia syvälliseen taustojen valottamiseen.

Ongelmana tuntuu olevan ennen kaikkea raha, sillä tutkimuksiin vapautetut toimittajat tuottavat juttuja palstamillimetreillä mitattuna selvästi vähemmän kuin muut toimittajat. Tutkivaa journalismia Suomessa rajoittaa myös journalistinen traditio — meillä ei ole totuttu siihen, että toimittajat paljastavat ”ikäviä asioita” tai asettavat päättäjien tekemisiä kyseenalaisiksi. Työskentelymenetelmiltään suomalainen journalismi onkin enemmän ”postikonttori- tai pikakirjoitusjournalismia” ja uutisaiheet haetaan hyvin yleisesti erilaisista tiedotustilaisuuksista. Selvitin suomalaisjournalistien käsityksiä tutkivasta journalismista Suomessa Jyväskylän yliopistossa tekemässäni pro gradu -työssä. Empiirinen osuus toteutettiin teemahaastattelulla, johon osallistui 22 toimittajaa, toimitussihteeriä ja

päällikkötoimittajaa graafisista ja sähköisistä välineistä.

Mitä on tutkiva journalismi

Yhdysvalloissa vuosisadan vaihteessa syntynyt ja kehittynyt tutkiva journalismi on omaksuttu anglo-amerikkalaisessa lehdistöperinteessä yhdeksi tärkeäksi journalismin osa-alueeksi. Tutkivaa journalismia voidaan pitää journalismina parhaimmillaan. Sen avulla tiedotusvälineet voivat toteuttaa niille kuuluvaa vahtikoira-roolia: valvoa valtaapitävien tekemisiä ja toimia näin lukijoittensa ja katselijoittensa silmänä ja korvana. Toiminnan motiivina tutkivassa journalismissa on väärinkäytösten paljastaminen ja parannusten aikaansaaminen havaittuihin epäkohtiin. Toisaalta tutkivan journalismin avulla pyritään myös luomaan laajempaa ymmärrystä yhteiskunnan tapahtumista ja toiminnoista.

Tässä vahtikoiran roolissa on oleellista, että tiedotusvälineet edustavat vallanalaisten, ei valanpitäjien, näkökulmaa. Vahtikoiran rooli nimenomaan kirkastuu tutkivan toimittajan ja hänen yleisönsä välisessä suhteessa. Tutkivaa journalismia onkin kutsuttu ”julkisen hyvän yksityiseksi puolustajaksi” koska se välittää lukijoista

ja huolehtii heidän hyvinvoinnistaan. Tiedotusvälineet ovat useimmiten lukijoidensa ainoa kanava saada tietoja päättäjien toimista ja arvioida heidän pätevyyttään ja luottamustaan yhteisten asioiden hoitajina.

Juttu pyritään rakentamaan eräänlaiseksi ”närkästymisen testiksi”. Jutun moraalisen tehtävä on ärtymyksen herättäminen rakkaiden yhteisten arvojen loukkaamista kohtaan, vaatimusten synnyttäminen näiden arvojen palauttamiseksi ja keskustelun herättäminen siitä, mikä ylipäättään on kunniallista ja mikä ei. Jutun kohteiksi joutuneet ihmiset pyritään, mikäli mahdollista, esittämään ”kauheiden vääryyksien viattomina uhreina”.

Tutkivan toimittajan asennetta kuvaa hyvin amerikkalaisen uutisen määritelmä: ”...jotakin, jota joku jossakin ei halua nähdä painettuna.” Toimittaja ei pelkää joutuvansa työssään ulkopuolisen vastustuksen tai harhaanjohtamisen kohteeksi vaan pitää luonnollisena, että hänen on pystyttävä löytämään jutussa tarvittavat tiedot useammalla vaihtoehdoisella tavalla.

Tutkivassa journalismissa toimitukset selvittävät asiat nimenomaan omien tutkimustensa kautta. Toimittajat eivät sinisilmäisesti luota viranomaisten kertomuksiin, vaan koko toimitustyötä ohjailee toimittajien aloitteellisuus ja omaehtoinen tiedonhankinta ja terve epäily vallankäyttäjien toimia kohtaan. Tärkeää on ettei lähde eikä varsinkaan virallinen lähde määritä juttua ja sen lähtökohtia. Käsitteenä tutkiva journalismi on varsin epämääräinen. Tutkivalle ja ei-tutkivalle journalismille ei voida vetää selvää rajaa, vaan kysymys tuntuu olevan aste-eroista. Journalismi on sitä tutkivampaa, mitä syvällisemmin toimittaja perehtyy käsittelemäänsä aiheeseen.

Joidenkin amerikkalaisten tutkivien toimittajien mielestä tutkivalle journalismille on olennaista nimenomaan se, että tietoja halutaan tarkoituksellisesti salata ja tietoja kerääviä toimittajia johtaa harhaan. Nämä toimittajat haluavat-

kin erottaa tutkivasta journalismista ”syväjournalismin” (in-depth journalism) ja ”tulkitsevan journalismin” (interpretative journalism), joissa tietoja ei salata vaikka niitä ei ole aiemmin hahmottukaan tuoda vapaaehtoisesti esiin.

Toimitusteknisesti laajojen asiakokonaisuuksien selvittäminen vaatii usein monen toimittajan yhteistyötä. Tutkiva journalismi on vihjeen nappaamista sieltä, toisen täältä, sirpaletietojen kokoamista ristiriitaisista lausunnoista, henkilölähteistä saatujen tietojen sekä julkisten ja salaisten asiakirjatietojen keskenään vertailemista ja yhdistelemistä ja niistä mahdollisesti puuttuvien tietojen ja ristiriitaisuuksien pohtimista. Asiasta on muotoiltava uusia käsityksiä ja toisaalta pyrittävä karsimaan vaihtoehtoisia selityksiä. Järkevän kokonaisuuden hahmottaminen hyvinkin irrallisilta vaikuttavista sirpaletiedoista vaatii analyttistä ja synteettistä otetta, ennakkoluulottomuutta, mielikuvitusta ja kärsivällisyyttä. Toimittaja pyrkii tunkeutumaan virallisen selityskuoren alle pystyäkseen kaivamaan asioista esiin kaikki puolet ja selvittämään, mitä todella on tekeillä. Työssään hän tarvitsee usein ei-julkisia asiakirjoja, mutta myös henkilölähteitä, koska kaikkia tarvittavia tietoja ei välttämättä ole kirjattu minnekään. Henkilölähteet ovat usein hyvin luottamuksellisia, ”syviä kurkkuja”. Näiden henkilölähteiden merkitys on punnittava tarkkaan, koska ne voivat johtaa toimittajan väärille raiteille joko tahallaan ja tietämättään. Raskaan ja uuvuttavan työmäärän takia tutkivaa journalismia harjoitetaan Yhdysvalloissa pääasiassa ryhmätyönä. Erilaisia tutkivan journalismin osastoja on jopa kaikkein pienemmillä paikallisilla tv-yhtiöilläkin.

Suomessa vähänlaisesti

Suomalaiset journalistit eivät suhtaudu tutkivaan journalismiin kovin kiiltokuvamaisesti, eikä sitä mielletä samassa määrin väärinkäytöksiä ja lait-

tomuuksia paljastavaksi kuin Yhdysvalloissa.

Tutkivaa journalismia pidetäänkin enemmän tavanomaisena ”hyvänä ja syvällisenä journalismina” eli tapana, jolla toimitustyötä ylipäätään pitäisi tehdä. Tätä pitäisi pystyä tekemään normaalin toimitusrutiinin ohessa. Tutkivaa journalismia ei journalistihaastattelujen perusteella ole meillä kuitenkaan läheskään samassa mitassa kuin Yhdysvalloissa.

Yhtenä amerikkalaisen ja suomalaisen journalismin eron selittäjänä voidaan pitää erilaista yhteiskunnallista perinnettä. Suomeen ei ole muodostunut anglo-amerikkalais-tyylistä lehdistöperinnettä, johon olennaisena osana kuuluisi päätöstentekijöiden toiminnan seuraaminen. Joukkotiedotuksen rooli on ollut ja on yhä meille enemmänkin kansanvalistaja, yhteiskunnan rakentaja ja valtiovallan äänitorvi. Tutkivien aiheiden puutetta on perusteltu myös ”havumetsien maalla”: suomalaisen yhteiskunnan pienuudella ja yhtenäisyydellä. Tämä tekee yhteiskunnasta vähemmän ongelmallisen ja väärinkäytöksille alttiin. Mm. valtiolta tarjotaan ahkerasti ”virallisia totuuksia” ja konsensus ja vastakkainasettelun puute on tehnyt kaikesta ”yhtä ja samaa sössöä”. Toisaalta Yhdysvalloissa on myös enemmän kohderyhmiä, joita yhteiskunnallisen kriittisen kirjoittelun voidaan katsoa hyödyttävän.

Moni tutkimuksessa mukana ollut suomalaisjournalisti kuitenkin näki, että tutkittavaa Suomessa kyllä löytyy jos asioita ryhtyy tarkastelemaan lähemmin. Toimittajien mielestä käsiteltävän aiheen laajuus ei saisi olla este tutkivalle journalismille. Väline sinällään ei sanele ehtoja tutkivalle journalismille. Jutun tekeminen ei vaadi mitään erityistä ”kuumaa paikkaa”, vaan piknikin paikallislehti tai -radio voi hyvin tehdä tutkivaa journalismia oman kuntansa toiminnasta, sillä näin julkistetut asiat ovat merkittäviä lehden lukijakunnalle.

Ylivoimaisiksi tutkivan journalismin ykkösai-

healueiksi kiilasivat ”valta” ja ”vallan ohjailu” ja toisaalta ”elinkeinoelämä” joko yksin tai kytkettynä erilaisiin yhteyksiin julkishallinnon kanssa. Kaikenlaisten sopimusten taustat, syyt ja hyödyt olisi selvitettävä. Journalistien mielestä lisää tutkittavaa löytyisi nykyisin myös ympäristökysymysten parista.

Suhtautuminen välinpitämätöntä

Haastateltavat mielsivät tiedotusvälineiden suhtautuvan tutkivaan journalismiin kuitenkin välinpitämättömästi. Ne arvostavat enemmän päiväkohtaista uutisointia kuin syviä asioiden taustaselvittelyjä. Tutkivien juttujen julkaisemista ei pelätä, eikä tutkivaa journalismia vastusteta, mutta siihen ei haluta myöskään panostaa. Suomalaisista tiedotusvälineistä ei löydy yhtäkään toimittajaa tai toimittajien ryhmää, jonka toimenkuvaksi olisi varsinaisesti määritelty tutkiva journalismi. Yleensäkin toimittajien muunkinlainen yhteistyö on suomalaisissa tiedotusvälineissä harvinaista, koska Suomessa ei tunneta monopolivisia työnkuvia (tiedonhankkijoita, kirjoittajia, puhtaaksikirjoittajia jne), jotka sallisivat yhdelle jutulle useamman tekijän. Joissakin välineissä tutkivan journalismin vastustusta on perusteltu ”journalismin arvokkuudella” ja tutkivaa journalismia pidetty lehden arvovaltaa heikentävänä ”skandaalijournalismina”.

Välineiden välinpitämättömään asenteeseen vaikuttavat toisaalta journalistisen tradition puute ja ymmärtämättömyys välineen perimmäisiä journalistisia tarkoituseriä ja yhteiskunnallista asemaa kohtaan, toisaalta selvät taloudelliset syyt. Tutkivien juttujen tekeminen vaatii aikaa ja rahaa. Resurssien tyhjäkäynnin vaara on ilmeinen, sillä alustava tutkimustyö voi viedä pohjan pois hyvinkin lupaavalta aiheelta, ja juttu on jätettävä tekemättä. Ongelmana voi olla myös tutkivaan journalismiin liitetty yliarvostus, joka tekee kaiken Watergatea vaatimattoman tutki-

muskohteen arvottomaksi. Tutkivan journalistin anglo-amerikkalaista yleistymistä jarruttaa toisaalta häveliäisyys päättäjiä kohtaan, toisaalta myös olematon poliittinen reagoitiherkkyys. Esimerkiksi moraalittomuuksiin syyllistyneitä poliitikkoja ei Suomessa pystytä erottamaan läheskään yhtä vaivattomasti kuin monessa muussa maassa.

Yleinen häveliäisyys olla puuttumatta toisten asioihin henkilötasolla tekee suomalaisesta tutkivasta journalismista amerikkalaista journalistia ”epäpersoonallisemman”. Juttujen kohteena on useimmiten ”asiat” ja ”järjestelmän toiminnot” kuin syntipukeiksi osoitetut yksittäiset henkilöt tai instituutiot.

Välineiden piittaamattomuus ei voi olla heijastumatta välinpitämättömyytenä niiden palveluksessa oleviin toimittajiin, jotka pyrkivät noudattaman työssään käyttäytymiskaavoja ja hyvän tavan motiiveja. Heidän kohdallaan tutkivaa journalismia haittaa lisäksi tutkimustyön vaikeus (vähemmälläkin työllä palkan saa luistamaan), rohkeuden puute, itsesensuuri, työn yksinäisyys, stressin sietokyky, häveliäisyys päättäjiä kohtaan ja pelko oman sosiaalisen aseman vaarantumisesta jos alkaa penkoa ”ikäviä asioita”. Mitä hatarampi toimittajan oma tietopohja käsiteltävästä asiasta on, sitä heikommiksi hän mieltää omat mahdollisuutensa tehdä kunnan tutkiva juttu. Monet haastatellut toimittajat tunnustautuivat lisäksi kyynisiksi. Tutkiva journalismi ei heidän mukaansa palkitse itseään eikä sitä arvosteta riittävästi ainakaan sen vaatimaan työmäärään nähden.

Tutkivan journalistin vähäisyys on seurausta myös urautuneista työtavoista. Henkilöhaastatteluihin perustuva tiedonhankinta on lisännyt ”lausuntojournalismia” ja asiat nähdään liikaa hallinnollisina päätöksinä, jotka tyydytään pelkästään kirjaamaan. Toisaalta ”vähäisimmän vaivan lain” tiedonhankinnassa on kautta journalistin historian nähty parhaiten palvelevan

nopeaa ja kaupallista uutistyytöä.

Myös juttujen oletettu kysyntä voi olla esteenä. Tutkiva journalismi käsittelee yhteiskunnallisesti laajoja ja monimutkaisia kokonaisuuksia. Niiden ei nähdä kovin helposti avautuvan lukijoille, varsinkaan jos nämä eivät ole perehtyneet asioihin tai kiinnostuneet yhteiskunnallisesta vallankäytöstä.

Yllättävää kyllä, toimitusten sisällä tutkivaksi toimittajaksi asettautumista voi hillitä työtoverien kateus koettua ”erikoisasemaa” kohtaan ja esimiesten ja työtoverien tutkivaa journalismia kohtaan tuntemat liian suuret ennako-odotukset juttujen ilmestymistahdille. Tilanne on johtanut siihen, että tutkiva journalismi on vain joidenkin asiaan vihkiytyneiden toimittajien alaa, jotka eivät vierasta ilmaisen ylityön tekemistä.

Kaikki tämä on johtanut siihen, ettei tutkiva journalismi ole Suomessa ainakaan tavoitteellista tai määrätietoista. Tutkivan journalistin voi Suomessa sanoa olevan vain joidenkin asiaan vihkiytyneiden ahkerien ja rohkeiden toimittajien alaa, jotka eivät pelkää korvaamattomien ylityötuntien tekemistä. Tutkiva journalismi vaatii toimittajalta kaikkia hyvän toimittajan piirteitä: sisukkuutta, asioihin paneutumista, henkilökohtaista rohkeutta, analyttistä mieltä ja kapinahenkisyyttä. Myös tietynlaista röyhkeyttä tarvitaan, jotta toimittaja pystyy asettautumaan vallanpitäjien kanssa samalle tasolle, ei heidän alapuolelleen. Suomessa tutkivan journalistin tekeminen on turvallisempaa kuin Yhdysvalloissa, jossa monet tutkivat toimittajat saavat pelätä jopa henkensä puolesta. Suomessa tutkivia juttuja tehneet toimittajat ovat sitä vastoin joutuneet kärsimään vain henkisestä painostuksesta kuten uhkailuista.

Haastatellut näkivät, että tiedotusvälineillä olisi halutessaan varsin hyvät mahdollisuudet tutkivan otteen lisäämiselle. Ulkoiset esteet tiedonsaannille eivät ole ylitsepääsemättömät, sillä Suomessa on sananvapaus ja hallinto ja asiakirjat

pääsääntöisesti julkisia. Selvästi tätä ongelmallisempi on yksityinen taloudellinen vallankäyttö liike- ja pankkisalaisuuksineen. Vaikka julkishallinnolla onkin huomattavasti vähemmän oikeutta salata tietoa, moni haastateltu tunnusti silti usein potevansa epätietoisuutta siitä, mitä ”yksittäisten kuntien ja valtion hallinnossa todella tapahtuu”. Heidän mielestään julkisuus käsittelee vain sitä osaa, joka annetaan julki. Tietoa nimenomaan annetaan, sitä ei oteta.

Tulevaisuus kaksijakoinen

Mitkä sitten ovat tutkivan journalismin elinmahdollisuudet tulevaisuudessa? Toisaalta yhteiskunnan monimutkaistuminen ja lukijoiden vaihtamisvaatimusten lisääntyminen kasvattavat analyttisen ja tutkitun tiedon tarvetta. Toisaalta tutkivan journalismin mahdollisuuksia kaventavat kaupallisuuden ja pinnallistumisen yleistyminen tiedotusvälineiden tarjonnassa. Tutkiva journalismi voisi olla tarjonnan pirstoutumiselle vasta-aalto, ja tutkivalla journalismilla olisi tällöin eräänlainen sosiaalinen tilaus.

Viestimet voivat kuitenkin itse vaikuttaa tutkivan journalismin mahdollisuuksiin merkittävästi omalla asenteella. Ne ovat hyvät, jos viestin näkee tärkeämmäksi oikeiden ja merkittävien tietojen välittämisen kuin yleisönsä viihdyttämisen pintatiedolla.

Toimituskunnan ammatillistuminen ja uuden

koulutetun toimittajapolven tuleminen toimituksiin voisivat luoda hyviä mahdollisuuksia lisätä tutkivaa journalismia, mutta kaikki tämä edellyttäisi uudenlaisen toimituskulttuurin luomista. Tutkivalle journalismille olisi luotava henkinen ilmapiiri ja taloudellisia mahdollisuuksia mm. toimitusrutiinia karsimalla. Esimerkiksi amerikkalainen Washington Post on paitsi taloudellinen lehtiyritys myös tutkivaan journalismiin voimakkaasti vihkiytynyt instituutio. Suomalaiset tiedotusvälineet tuntuvat olevan toiminnassaan paljon voimakkaammin sidoksissa taloudellisiin realiteetteihin ja potevan ”journalismin aatteen” puutetta.

Ongelmien näkeminen voimakkaasti toimitusten sisäiseksi viittäisi siihen, että kysymys tutkivan journalismin lisäämisessä olisi ennen kaikkea asenteellinen. Kun sekä kustantajien, toimitusten johdon ja yksittäisten toimittajien suhtautuminen journalistiseen työhön saataisiin ensin muuttumaan, olisi varsinaisten parannustoimien — toimituksellisten voimavarojen suuntaaminen, työn järkevöittäminen turhia rutiineja karsimalla ja toimituksen sisäisen yhteistyön lisääminen — jo helpompaa.

Kirjoitus perustuu tekijän tiedotusopin pro gradu -työhön ”Tutkiva journalismi Suomessa. Suomalaisjournalistien käsitykset tutkivasta journalismista suomalaisessa joukkotiedotuksessa taustana yhdysvaltalainen investigative reporting”. Jyväskylän yliopisto, Viestintätieteiden laitos, Jyväskylä 1990.